

NECMEDDİN ET-TARSÛSÎ (Ö. 758/1357) VE HİLAFETİN KUREYŞİLİĞİ HADİSİNE YAKLAŞIMI¹

Doç. Dr. Bekir TATLI

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Hanefî fakihî ve kâdilkudâtı olarak tanınan Ebû İshak Necmeddin İbrahim b. Ali b. Ahmed et-Tarsûsî (ö. 758/1357), aslen Tarsuslu olup 721/1321 yılında Dımaşk'ın kuzeyinde bir köy olan Mizze'de dünyaya gelmiştir. "İbnü't-Tarsûsî" diye de anılır. Dımaşk'ta Arapça, fıkıh ve fıkıh usulü tahsil etmiş; ayrıca birçok medresede ders veren ve Hanefî kâdilkudâtılığı yapan babası Ebü'l-Hasan İmâdüddin et-Tarsûsî'den fıkıh okumuştur. Tarsûsî, Ramazanoğulları Beyliği'nin (1352-1608) kuruluş yıllarında 758/1357'de Dımaşk'ta vefat etmiş ve Mizze'de defnedilmiştir. Kadılığı süresince verdiği kararlardan dolayı hiç eleştirilmediği söylenir.

Tarsûsî *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibü en yu'mele fi'l-mülk* (تحفة الترك فيما يجب أن يعمل في المملك) adlı eserin de sahibidir. Müellif bu eserinde özellikle şunları savunmaktadır: "Devlet başkanlığı için Kureyşilik şart değildir.", "Türkler devlet yönetimi konusunda ehliyet ve liyakat sahibidir.", "Devlet idaresinde Hanefî mezhebi Şâfiî mezhebine göre daha uygundur." Özellikle onun hilâfetin Kureyşiliği konusuna yaklaşımı oldukça ilginçtir. Şöyle ki; hadis kitaplarında yaygın olarak nakledilen الأئمة من قريش "İmamlar Kureyş'tendir." rivayeti sebebiyle bazı fikir akımları, hilafetin mutlaka Kureyş'ten olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Bu da Osmanlı/Türk idarecilerinin hilafet iddialarının gayri meşru olarak nitelendirilmeleri sonucunu doğurmuştur. Elbette ki bunun bir de siyasî sonuçları olmuştur ki, bu anlayış özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde İngilizler tarafından Arapların Türk yönetimine karşı kışkırtılmasında da etkili olmuştur. Bu açılarından bakıldığında Necmeddin Tarsûsî'nin söz konusu eserinin ve burada savunduğu fikirlerin son derece önemli olduğu ortaya çıkacaktır.

Anahtar kelimeler: Necmeddin Tarsûsî, hilafet, Kureyşlilik/Kureşilik, *Tuhfetü't-Türk*

[1] Bu çalışma Çukurova Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2014-1911 kodlu proje olarak desteklenmiştir. Destekleri için üniversitemize teşekkür ediyoruz.

NAJMUDDIN AL-TARSUSI (D. 758/1357) AND HIS APPROACH THE HADITH OF QURAYSH'S CALIPHATE

Abstract

Abu Ishak Najmuddin Ibrahim b. Ali b. Ahmad al-Tarsusi (d. 758/1357) who was known as a jurist and Qâdi al-kudât (Judge of Judges) of Hanafi is originally from Tarsus and he was born in 721/1321 in Mizzah, a village in the north of Damascus. He also said "Ibn al-Tarsusi". He had learned in Damascus Arabic, fiqh (jurisprudence) and usul al-fiqh (the method of fiqh); additionally he had studied from his father Abu al-Hasan Imaduddin al-Tarsusi who was gave lectures at a lot of madrasah and he was a Hanafi's Qâdi al-kudât. Tarsusi died in anniversary of Ramazanoğulları Principality (1352-1608) in Damascus and was buried in Mizzah. It is said that he never to be criticized because of his jurisprudential decisions during his judgeship.

Tarsusi is also the author of *Tuhfatu't-Turk fîmâ yacibu en yu'mala fi'l-mulk* (تحفة الترك فيما يجب أن يعمل في الملك). The author is particularly advocated in this work include: "It is not necessary to be from Quraysh for the presidency.", "Turks have got merit and proficiency about the state administration.", "In the state administration Hanafi sect is more suitable than the Shafi'i sect.". In particular, his approach to the subject of "Caliphate of the Quraysh" is quite interesting. Namely; because of the narrative of "Presidents are from Quraysh" (الأئمة من قریش) some ideas flow claimed that the caliphate should not necessarily be from Quraysh. This has led to the following conclusions: Ottoman/Turkish rulers' caliphate claims are unlawful. Of course, it was also political consequences. So this understanding has also been effective in provocation of the Arabs by the British against the Turkish government especially in the last period of the Ottoman Empire. When viewed from this angle, it will be revealed that this book of Najmuddin al-Tarsusi and the ideas defended in it are extremely important.

Keywords: Najmuddin al-Tarsusi, caliphate, being from Quraysh, *Tuhfatu't-Turk*

Giriş

Hanefî fakihi ve kâdilkudâtı Ebû İshak Necmeddin İbrahim b. Ali b. Ahmed b. Abdilvâhid et-Tarsûsî (ö. 758/1357), aslen Tarsuslu olup 721/1321 yılında Dımaşk'ın kuzeyinde bir köy olan Mizze'de dünyaya

gelmiştir. “İbnü’t-Tarsûsî” diye de anılır. Dimaşk’ta Arapça, fıkıh ve fıkıh usulü tahsil etmiş; ayrıca birçok medresede ders veren ve Hanefî kâdilkudâtlığı yapan babası ‘İmâdüddin Ebü’l-Hasen b. Muhyiddin Eb’l-Abbâs et-Tarsûsî’den fıkıh okumuştur. Hocaları arasında Ebü’n-Nasr İbnü’ş-Şîrâzî ve Ebü’l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Ebî Tâlib el-Haccâr’ın adları anılır. 744/1343’te Dimaşk Hanefî kâdilkudâtı nâibliğine; 746/1345’te ise babası kâdilkudâtlığı kendisi lehine bırakınca bu makama asaleten getirilmiş ve ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür. Tarsûsî, Ramazanoğulları Beyliği’nin (1352-1608) kuruluş yıllarında ve oldukça genç denilebilecek bir çağda 37 yaşında pek çok eser kaleme almış bir kişi olarak 758/1357’de Dimaşk’ta vefat etmiş; hâkimlerin, âlimlerin ve emirlerin taşıdığı cenazesi Mizze’de defnedilmiştir. Kendisiyle görüşen Safedî (ö. 764/1363) yöneticilerin ona büyük saygı duyduklarını, yargı konusunda üstün yetenek sahibi olduğunu ve kadılığı süresince verdiği kararlardan dolayı hiç eleştirilmediğini belirtmiş ve onun faziletine dair şiirler serdetmiştir.²

Ayrıca Safedî, Tarsûsî’nin yazdığı beyitlerle, İmam Ebû Hanife ve Ebü’l-Hasen el-Eş’arî arasındaki bazı görüş ayrılıklarına değindiğini, kendisinin de bu şiirleri ona okuduğunu belirtmiş ve bu beyitlerden örnekler vermiştir.³ Yine iki mezhep arasındaki farkları ele aldığı *Urcûze fî ma’rifeti mâ beyne’l-Eşâ’ireti ve’l-Hanefiyye mine’l-hilâf fî usûli’-d-dîn* adlı eserini⁴ aynı maksatla yazan Tarsûsî, *Tuhfetü’t-Türk* adlı eserinde de Ebû Hanife ile Şâfi’î arasındaki görüş farklarına değinmiş, bu bağlamda

[2] Safedî, Ebû’s-Safâ Salâhuiddin Halil b. İzziddin Aybeg, *A’yânü’l-asr ve a’vânü’n-nasr*, I-VI, thk. Ali Ebû Zeyd vdğ., Dârü’l-fikr, Dimeşk 1418/1998, I, 100-103; Muharrem Kılıç, “Tarsûsî, Necmeddin”, *DİA*, XL, 114, İstanbul 2011, ss. 114-115. Tarsûsî’nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İbn Hacer, *ed-Düreru’l-kâmine fî a’yânî’l-mietî’s-sâmine*, I-IV, I, 43-44 (no: 110), yer yok, ts.; İbn Tağrîberdî, Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yesşbugavî ez-Zâhirî, *el-Menhelü’s-sâfi ve’l-mütevfi ba’de’l-vâfi*, I-XIII, thk. Muhammed Muhammed Emin, el-Hey’etü’l-Misriyyeti’l-Âmme li’l-Kitâb, Kahire 1985, I, 129-130 (no: 59); el-Gazzî, Takiyyüddin b. Abdilkâdir et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, I-IV, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, el-Meclisü’l-A’la li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kahire 1390/1970, I, 246-248 (no: 58); Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd, *el-A’lâm: Kâmûsu terâcim li-esheri’r-ricâl ve’n-nisa mine’l-Arabî’l-mübta’ribîn ve’l-mütesşrikîn*, I-VIII, Dârü’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut 2002, I, 51; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemü’l-müellifîn: Terâcimu musannifî’l-kütübi’l-arabiyye*, I-IV, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut ts., I, 44-45; Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-arifin esmai’l-müellifin ve asarü’l-musannaftin*, I-II, Dârü İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî Beyrut (İstanbul 1951’dan ofset), I, 16; Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh el-Hanefî, *Keşfu’z-zunûn*, I-II, Beyrut 1413/1992, I, 81, 97, 364, 858, 910, II, 1098, 1166, 1226, 1832, 2019, 2022.

[3] Safedî, *A’yânü’l-asr ve a’vânü’n-nasr*, I, 19-20. Tek başına bu şiirler bile Tarsûsî’nin Hanefî mezhebine ne derece bağlı olduğunu ortaya koyma açısından incelemeye değer görünüyor.

[4] Bkz. Gazzî, *et-Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, I, 65.

toplam 13 örnek sunmuştur.⁵ Esasen onun bu eserinin yazılış gayesinin de Hanefî ve Şâfiî'ler arasındaki farkları ve bu arada Hanefî mezhebinin en doğru mezhep olduğu fikrini ortaya koymak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁶

Tarsûsî'nin diğer eserlerinden ziyade *Tuhfetü't-Türk* adlı kitabı bizim de burada üzerinde duracağımız eseri olacaktır.

Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibü en yu'mele fî'l-mülk

Necmeddin et-Tarsûsî'nin konumuz açısından önemi onun *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibü en yu'mele fî'l-mülk*

تحفة الترك فيما يجب أن يعمل في الملك

adlı eserinden

kaynaklanmaktadır. Çünkü müellif bu eserinde devlet başkanlığı için Kureyşîliğin şart olmadığını ve Türkler'in devlet yönetimi konusundaki ehliyet ve liyakatini ortaya koymaya çalışmakta, devlet idaresinde Hanefî mezhebinin o zamana kadar siyasî alanda daha çok tercih edilen Şâfiî mezhebine göre daha uygun olduğu fikrini iki mezhebin bazı fikhî meselelerdeki yaklaşımlarını karşılaştırarak savunmaktadır.⁷

Tarsûsî adı geçen eserine hamdele ve salve ile başladıktan sonra Allah Teâlâ'nın canlıların nizamını sağlamak için sultanı görevlendirdiğini söylemiş; kendisinin de elden geldiğince sultana nasihat etmenin gerekli (vacip) olduğunu düşündüğünü; bu yüzden de içerisinde saltanatın maslahatı için gerekli çeşitli fasılların yer aldığı ve meliklerin mülkünü devam ettirmek için istifade edeceği bir kitap yazdığını, bu vacip olan görevi yerine getirmekten başka bir maksadının da olmadığını ifade etmektedir.⁸

Bunun akabinde müellif bu kitabını fazla uzun olmayan 12 fasıl halinde yazdığını belirterek bunların neler olduğunu bir-iki cümleyle açıklamıştır. Buna göre kitapta yer alan 12 fasıl şu şekildedir:

1-Türklerin saltanatının beyanı; sultanın müçtehit ve Kureyşli olmasının şart olmadığı; bu konuların tamamında Şâfiî mezhebinin görüşü; Ebû Hanîfe mezhebinin Şâfiî mezhebine göre Türkler için en uygun mezhep olduğu (*Tuhfetü't-Türk*, s. 63-70).

[5] Tarsûsî, Necmeddin İbrahim b. Ali, *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibu en yu'mele fî'l-mülk*, thk. Rıdvan es-Seyyid, Dâru't-talî'a li't-tibâ'a ve'n-neşr, Beyrut 1413/1992, s. 65-70.

[6] Bu konudaki değerlendirmeler için muhakkik Rıdvan es-Seyyid tarafından yazılan baş ta-raftaki "Hanefiler ve Devlet", "Hanefiler ve Memlükler", "Tarsûsî ve *Tuhfetü't-Türk*" ve "Cedel ve Mücadele Sorunu" isimli fasılların okunmasında fayda vardır. Bkz. *Tuhfetü't-Türk*, s. 7-50.

[7] Kılıç, "Tarsûsî", *DİA*, XL, 114.

[8] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 59.

2-Şâfiî'lere aykırı olarak Türkleri taklidin biz (Hanefî'lere) göre caiz oluşu (*Tuhfetü't-Türk*, s. 71).

3-Bazı hikâyelere verilen cevaplar. Bunun içine şu konular dâhildir: Saltanat, vezirlik, kadılık, emniyet gibi kendilerine çeşitli yöneticilik görevi verilen kimselerin durumu, her türlü yönetim işinin keyfiyeti (*Tuhfetü't-Türk*, s. 73-93).

4-Yönetici ve idare meclislerinin durumlarının açığa çıkarılması; onlardan birinin hıyaneti ortaya çıktığında ne yapılacağı (*Tuhfetü't-Türk*, s. 95-96).

5-Kadıların ve onlara vekâlet eden kimselerin ahvalinin açıklığa kavuşturulması ve onlardan hain olanların hak ettiği şeylerin beyanı (*Tuhfetü't-Türk*, s. 97-100).

6-Ra'iyenin (halkın) durumunun incelenmesi; vakıflar ve yardım metotları (*Tuhfetü't-Türk*, s. 101-105).

7-Köprülerin, kalelerin, mescitlerin, limanların durumunun araştırılması, Müslümanların maslahatı için bununla alâkalı her şey; Kâbe örtüsü ve hacıların gittiği yolun ıslahı (*Tuhfetü't-Türk*, s. 107-108).

8-Beytülmaldeki malların farklı türlerde olmasına rağmen harcanma usulü ve harcanacak yerlerin beyanı (*Tuhfetü't-Türk*, s. 109-110).

9-Musadere/haciz yoluyla alınan mallar ve bunları alma metodu; bu şekilde malı alınmayı hak eden kimseler ve bunların sarf yolunun beyanı (*Tuhfetü't-Türk*, s. 111).

10-Ehl-i harbin sultana ve emirlere verdiği hediyeler; sultanın onlara verdiği hediyeler (*Tuhfetü't-Türk*, s. 113-116).

11-Sultana karşı haddi aşan ve ayaklanan kimselerin zikri (*Tuhfetü't-Türk*, s. 117-131).

12-Cihat ve ganimetlerin taksimi (*Tuhfetü't-Türk*, s. 133-142).⁹

Bu bölümler arasında imametın Kureşliliği ve Türklerin saltanatını açıkça ilgilendiren ilk iki bölümdür. Şimdi Necmeddin et-Tarsûsî'nin bu iki bölümde yaptığı değerlendirmeleri burada paylaşmak istiyoruz:

[9] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 60-61.

Türklerin Saltanatı

Tarsûsî, “Türklerin Saltanatının Beyanı” ismini verdiği birinci fasla Hz. Peygamber’in (a.s.): **أوصيكم بتقوى الله والسمع والطاعة وإن تأمر عليكم عبدٌ** “Sizlere Allah’tan sakınmanızı ve başınıza bir köle bile geçse kulak verip itaat etmenizi tavsiye ediyorum.”¹⁰ hadisi ile başlamaktadır. Onun bu hadisle anlatmak istediği şey, yönetimde ırk, cins, nesep değil ehliyet aranacağı noktasıdır. Nitekim Tarsûsî bu hadisin hemen akabinde Ebû Hanîfe ve ashabına nispet ederek, yöneticide aranacak vasıfları şöyle sıralamıştır:

“Yönetimin sahih olmasında, **yöneticinin ne bir Kureyşli, ne müçtehit ve ne de âdil olması şart koşulmuştur**. Bilâkis gerek âdil gerekse zalim sultanı taklit etmek (ona uymak) caizdir.”

Tarsûsî, bu konuda delil olarak Muâviye örneğini gündeme getirmiş ve onun yönetimi esnasında Hz. Ali ile arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardan sonra bile sahabenin onun yaptıklarını taklit ettiklerini söyleyerek ona isyan etmediklerini hatırlatmıştır.¹¹

Hanefilerin yöneticide Kureyşilik şartı aramamasına karşılık Şâfiîler bunu gerekli görmüşlerdir. Nitekim Tarsûsî, er-Râfi’î’den (ö. 623/1226) naklen İmam Şâfi’î’nin şöyle dediğini kaydetmiştir: “İmamda (yöneticide) aranan şartlar şunlardır: Mükellef, Müslüman, hür, âlim, müçtehit, cesaretli, kulağı duyan, gözü gören, konuşan ve **Kureyşli** birisi olması. Hz. Peygamber’in: **الأئمة من قريش** “İmamlar Kureyş’tendir.”¹² buyurması bunu gerektirir.¹³

Tarsûsî’nin beyanına göre İmam Şâfi’î ile aynı istikamette düşünen el-Mâverdî de *el-Ahkâmü’s-sultâniyye* adlı eserinde bu konuya bir fasıl açarak, imametini yedi muteber şart ile süslenmesi gerektiğini söylemiş ve bunları şu şekilde sıralamıştır: Birincisi, bütün şartlarıyla adalet; ikincisi, içtihadı imkân veren bir ilim; üçüncüsü, sağlam duyu organları (selâmetü’l-havâs); dördüncüsü, hareketi ve süratli ilerleme

[10] Benzer ifadelerle sahâbî ‘İrbâz b. Sâriye’den merfû olarak bu rivayet için bkz. Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahman b. Fadl, *Müsned (Sünen)*, I-IV, thk. Huseyn Selim Esed, Dâru’l-Muğnî li’l-n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, 1420/2000, Mukaddime 16, I, 228-229 (no: 96); Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen*, I-VII, thk. Şu’ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, Beyrut 1430/2009, Sünnet 6 (no: 4607); Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmi’u’s-sahîh (Sünen)*, I-V, thk. İbrahim ‘Atve İvaz, neşr. Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire 1975/1395, İlim 16 (no: 2676).

[11] Tarsûsî, *Tuhfetü’t-Türk*, s. 63.

[12] Bu rivayetle ilgili bilgi az aşağıda verilecektir.

[13] Tarsûsî, *Tuhfetü’t-Türk*, s. 63-64.

imkânını elden alan organların eksikliği özelliğinden uzak olma; beşincisi, şeriatta bir siyasete ve maslahatta bir tedbire ulaştırıran sağlam bir görüş (sıhhatü'r-re'y); altıncısı, toplumu himaye etmeye ve düşmanla cihada vesile olacak bir cesaret; yedincisi ise neseptir ki yöneticinin **Kureyşli** olması gerekir; çünkü bu konuda nas vardır. Ayrıca Ebû Bekir (r.a.), sakîfe günü Ensar'ı hilafetten uzaklaştırma konusunda onlara karşı Hz. Peygamber'in "*İmamlar Kureyş'tendir.*" **sözü ile delil getirmiştir.**¹⁴ Herkes tarafından kabul edilen (doğruluğu müsellem) bu nas karşısında bir şüpheye veya söz söylemeye mahal yoktur.¹⁵

Aynı şekilde Nevevî (ö. 676/1277) de yöneticide bulunması gerekli şartları şöyle sıralamıştır: Yönetici Müslüman, mükellef, âdil, hür, erkek, **Kureyşli**, müçtehit, şecaatli, görüş sahibi, kudretli, duyma görme ve konuşma konusunda eksiksiz olmalıdır. Aynı şekilde tam bir harekete ve süratli ilerlemeye engel bir noksanlığın da olmaması gerekir.¹⁶

Tarsûsî'nin de dediği gibi Mâverdî ve Nevevî'nin buradaki sözleri aynen Şâfi'î mezhebinin kitaplarında yer alan ifadelerdir. Bunların tamamı; sultanın **Kureyşli** bir müçtehit olmasını şart koşmuşlardır. Bu ise ne Türklerde bulunur ne de acemde! Dolayısıyla onlara göre Türklerin saltanatı sahih değildir! Yine onların mezhebine göre Türklerin yaptıkları atamalar da geçersizdir! Öyle ya, sultan olması doğru olmayan bir kişi nasıl olur da taklit edilebilir (arkasından gidilebilir)! Hiç kuşkusuz bu görüşte apaçık bir fesat vardır (bu bozuk/ fasit bir görüştür). Bununla birlikte bu görüş, sultanın halkı yönetmesi, askerinin ona bağlılığı vb. konularda da sayılamayacak kadar sıkıntı ve zafiyete sebebiyet verir. İşte bu yüzden diyor Tarsûsî, Şâfi'îliğe göre bizim mezhebimiz olan Hanefiliğin Türkler için en uygun ve doğru mezhep olduğunu söyledik.¹⁷

Bu değerlendirmelerin ardından Necmeddin et-Tarsûsî, Ebû

[14] Bu konuda müstakil olarak yazılan bir makale için bkz. Ali Bakka, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine", *İstem: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2005, cilt: III, sayı: 6, ss. 87-104. Çalışmanın sonucunda yazar, "İmamlar Kureyş'tendir" hadîsinin mana yönüyle ele alındığında sıhhatinden şüphe edilemeyecek bir rivâyet özelliğini taşıdığı ancak hadîsin halifeler değil, Hz. Peygamber'in tayin ettiği seriyye komutanları ve kabile başkanları hakkında vârid olduğunu belirtmiştir. Yazara göre Kureyş kabilesinin diğer kabileler arasındaki yüksek mevkii ve emir tayin ettiği kişilerin ehliyetli oluşu sebebiyle, Hz. Peygamber emirlerini genellikle Kureyş'e mensup kişiler arasından seçmiştir. Çünkü o günün kabile yapısı ve sosyolojik gerçekleri böyle bir uygulamayı gerekli kılmıştır. Aynı sosyolojik gerçekler ve gereklilikler Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği sırada da mevcut olduğu için, yazara göre hadîsin Benî Sâide toplantısında kullanılmış olmasında hiçbir mahzur bulunmamakta hatta kullanılması daha uygun düşmektedir. Bkz. *agm.s.* 103.

[15] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 64.

[16] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 64-65.

[17] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 65.

Hanife ve Şâfiî arasındaki fikhî ihtilaf noktalarına dair örnekler vermekte ve bu bağlamda iki imamın farklı düşündüğü 13 konuyu belirtmek suretiyle konuyu tamamlamaktadır. Burada verilen örnekler konumuzu doğrudan ilgilendirmedigi için onları burada zikretmeyeceğiz. Örnekleri merak edenler işaret ettiğimiz sayfalara müracaat edebilirler.¹⁸

Türkleri Taklit Etmenin Cevazı

Müellif bu konuyu ele aldığı kısa fasıl içerisinde Şâfiîlerin benimsediği görüşün aksine Türklerin saltanatının sahihliğini tekrar hatırlatır; dolayısıyla Türklerin ortaya koymuş olduğu şer'î yönetimlerin de sahih olması noktasında hiçbir şüphe olmadığını vurgular. Elbette Türklerin saltanatının sahih olduğunu kabul etmeyen bir kimsenin, onların yönetim anlamında yaptıkları tüm atamaları kabulü de düşünülemez.

Tarsûsî buradan hareketle, sultanın da hiçbir Şâfiî'ye yönetimde ve yargıda asla görev vermemesi gerektiğini açıkça ifade eder. Çünkü Şâfiî'lere göre sultan **Kureyş'ten** olur; bu yüzden onlara göre Türkler hilafete lâyık olmayan kimseler olduğundan onların saltanatı geçersizdir. Sultan onları göreve getirir ve onlar da yönetimi kabul ederlerse, bu durumda onlar fûru' ve usulde ona muhalefet edip durdukları halde yönetim uğruna Ebû Hanife mezhebini taklit etmiş olacaklardır.¹⁹ Tarsûsî'ye göre bu da Şâfiî'ler açısından bir çelişki olacaktır. Çünkü onlar saltanatını kabul etmedikleri Türklerin verdiği yönetim görevini kabul ettiklerinden ikiyüzlü davranmış olacaklar ve kendileriyle çelişeceklerdir. Tarsûsî işte bu yüzden sultan böyle düşünen insanları hiçbir idarî göreve getirmemelidir görüşündedir.

Değerlendirme

Açıkça görüldüğü gibi Necmeddin et-Tarsûsî'nin hilâfetin Kureyşîliği konusuna yaklaşımı oldukça dikkat çekicidir. Hepimizin bildiği üzere, hadis kitaplarında yaygın olarak nakledilen "*İmamlar Kureyş'tendir.*" rivayeti sebebiyle bazı fikir akımlarının, hilafetin mutlaka Kureyş'ten olması gerektiği yönündeki yaklaşımları nedeniyle Osmanlı/Türk idarecilerinin hilafet iddialarını gayr-i meşru olarak nitelendirmeleri gibi bir sonuçla karşılaşmıştır. Elbette ki bu durum birtakım siyasî sonuçlar da doğurmuştur ki, bu anlayış özellikle Osmanlı Devleti'nin

[18] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 65-70.

[19] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 65-70.

son döneminde İngilizler tarafından Arapların Türk yönetimine karşı kışkırtılmasında da etkili olmuştur. Nitekim Muasır araştırmacılardan Özen de bu noktaya değinmiş ve konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kureyşilik meselesi sadece İslâm siyaset düşüncesi tarihi açısından değil, aynı zamanda siyasî tarih açısından da daima gündemdeki yerini almıştır. Hilafetin Osmanlılara geçişi sonrasında da bu mesele tartışılmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında bilhassa İngilizler Osmanlı Devleti’ni parçalamak için diğer Müslüman milletlerin halifeye bağlılıklarını ortadan kaldırma gayesiyle bu meseleyi tekrar gündeme taşımışlardır. Bunun için Mısır’da elçilik aracılığıyla hilafetin Kureyşlilere özgü bir hak olduğunu iddia eden yayınlar yaptırıp Araplar ve Hindistanlılar arasında bu düşünceye sahip çıkanları desteklemişlerdir.”²⁰

Bu açılardan bakıldığında Necmeddin et-Tarsûsî’nin söz konusu eseri ve burada savunduğu fikirlerin son derece önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Bu yüzden Tarsûsî’nin yönetim konusunda fikirlerini eleştirdiği Şâfiîlerin de sıkça kullandıkları söz konusu rivayetin kaynaklardaki durumuna kısaca göz atmakta fayda vardır.

“İmamlar Kureyş’tendir.” Hadisi

Sahabeden pek çok ismin rivayet ettiği belirtilen الأئمة من قريش *“İmamlar Kureyş’tendir.”* hadisi²¹ kaynaklarımızda yaygın olarak yer almaktadır. Bu rivayetin bütün tarihlerini bir araya toplamaya gayret eden İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) bu konuda *Lezzetü’l-ays fi turuki hadîsi el-eimme mine’l-Kureyş* adlı bir eser kaleme almıştır.²² İbn Hacer’in kitabına aldığı rivayetlerin tamamı buradaki

[20] Bu görüşlerin ayrıntıları için bkz. Şükrü Özen, “Matürîdi ve Siyaset: Hilafetin Kureyşliliği Meselesi”, *Büyük Türk Bilgini İmam Matürîdi ve Matürîdilik - Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı-*, 22-24 Mayıs 2009 - İstanbul, 2012, ss. 524-548, s. 538.

[21] Bu rivayetin yer aldığı bazı kaynaklar için bkz. Ma’mer, İbn Râşid el-Ezdî, *el-Câmi’*, I-II, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1403/1983 (Abdurrezzak’ın *el-Musannef*’inin sonunda), XI, 58 (no: 19903); Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd, *Müsned*, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut ts., s. 284 (no: 2133); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir b. Abdillâh b. Muhammed el-Kûffî, *Kitâbu’l-musannef fil-ehâdis ve’l-âsâr*, I-VII, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1409, VI, 402, 403 (no: 32388, 32397); Ahmed, Ebû Abdillâh İbn Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır ts., III, 129 (no: 12329); Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I-VI, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1411/1991, III, 467.

[22] İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lezzetü’l-ays fi turuki hadîsi el-eimme mine’l-Kureyş*, thk. Muhammed b. Nâsir el-Acemî, Dârü’l-Beşairi’l-İslâmîyye, Beyrut 1433/2012. İbn Hacer’in bu eseri hakkında Raşit Küçük danışmanlığında bir de yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. Halil İbrahim Turhan, *İbn Hacer ve “Lezzetü’l-Ays bi Cem’i Turuki “el-E’immetü min Kureyş”” Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler

lâfızlarla birebir aynı değildir; fakat bir şekilde yönetim işinin Kureyş'e ait olduğunu vurgular mahiyettedir. İbn Hacer'in söz konusu kitabında kaydettiği 163 hadisi çeşitli lâfızlarla rivayet ettiği belirtilen sahâbîler şunlardır:

Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, Zü'z-Zevâid, Utbe b. Abd es-Sülemî, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Sehl b. Sa'd el-Ensârî, Zî Mihber b. Ahî'n-Necâşî, Ebû Bekr es-Siddîk, Sa'd b. Ubâde, Cübeyr b. Mut'im, Abdullah b. Hantab, Enes b. Mâlik, Abdullah b. es-Sâib, Adiy b. Hâtim, Ebû Ümâme Sudey b. 'Aclân, el-Mıkdâm b. Ma'dikerib, Abdullah b. Büsr, Sevbân, ed-Dahhâk b. Kays el-Fihri, Ka'b b. Mâlik, Rifâ'a el-Ensârî, Amr b. Avf el-Müzenî, el-Hâris b. el-Hâris el-Eş'arî, 'Umâre b. Ruveybe es-Sekafî, Ali b. Ebî Tâlib, ez-Zübeyr b. el-'Avvâm, Ümmü Hânî' bnt. Ebî Tâlib, Âişe, 'Amr b. el-'Âsî b. Vâil, 'İkrime b. Ebî Cehl, 'Uveym b. Sâ'ide, en-Nu'mân b. 'Aclân el-Ensârî, Dırâr b. el-Hattâb el-Fihri, Mu'âviye b. Ebî Süfyan, İbn 'Abbas, Ömer b. el-Hattâb, Ebû Berze el-Eslemî, Ebû Musa el-Eş'arî, en-Nu'mân b. Beşîr, Câbir b. Semure, Ebû Cuhayfe.²³

Bize göre bu rivayetlerin tamamı ilmî bir tenkitten geçirilerek ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya muhtaçtır. İbn Hacer muhtemelen kitabının hacmini uzun tutmak istemediğinden isnâdı hakkında yaptığı kısa açıklamaların dışında çok fazla değerlendirme yapmamıştır.

Bildiğimiz kadarıyla Türkçede bu konuya detaylı bir şekilde değinen ilk isim M. Said Hatiboğlu olmuştur. O hilafetin Kureşliliği meselesine dair önce uzunca bir makale yazmış²⁴; sonra bunu müstakil bir kitap olarak yayımlamıştır.²⁵ Hatiboğlu bu güzel çalışmasında daha çok İslâm toplumunun ana değerleri kapsamında nesep, ırk ve kavmiyet anlayışı üzerinde durmuş ve Hz. Peygamber'in yönetim anlayışında nesebin değil ehliyetin dikkate alındığını anlatmaya gayret etmiştir. Sonuçta ise, Kureyş saltanatı ile câhiliyye devri kabilecilik zihniyetinin İslâm'da sadece gömlek değiştirdiğini; Kur'ân ve Sünnet'te muayyen kavim veya sülalelere has hiçbir hüküm yokken, Müslümanın lüzumsuz

Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, İstanbul 2006. Ancak bu tezde İbn Hacer'in hayatı ve hadisçiliği üzerinde kısaca durulduktan sonra "tahrîc" ve "turuku'l-hadis" kavramları yine kısaca ele alınmış; söz konusu eserin tek nüshası olduğundan bahsedilip en son kısımda da Arapça metni verilmekle yetinilmiştir. Bu haliyle çalışma Bibliyografya'ya kadar 32 sayfadır ve derinlikli bir inceleme olmaktan uzaktır.

[23] İbn Hacer, *Lezzetü'l-ays fi turuki hadîsi el-eimme mine'l-Kureys*, s. 27-137.

[24] Mehmed Said Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXIII, ss. 121-213, Ankara 1978.

[25] Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureşliliği- İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2005.

tevazu, feragat ve müsamahasının İslâmî devirde gayr-i İslâmî bir düşünceye kapı açtığını; bu keyfiyetin evvela başkanlık makamının Peygamber kabilesine hasredilmesiyle başlayıp, müteakiben işin bu kabilenin de dâhil olduğu bir kavmi takdis etmeye kadar vardığını vurgulamıştır.²⁶

Hilafetin Kureyşliliği konusunda Türkçe yapılan diğer bir çalışma Şükrü Özen'e aittir. İmam Matürîdî'nin siyaset ve yönetim anlayışını söz konusu hadise yaklaşımı çerçevesinde ele alan Özen de bu konuda oldukça güzel bir çalışma ortaya koymuştur. Onun konuyla ilgili ulaştığı sonuç şu şekildedir:

“İmam Matürîdî, eserlerinde siyasete ilişkin meseleleri incelerken titizlikle melik-imam ayrımı yapmakta, geçmişümmetlerle ve özellikle Yahudilerle ilgili olarak ve kendi zamanında dünyanın çeşitli bölgelerinde iktidarı ellerinde bulunduran siyasîler için “melik” tabirini, Müslümanların devlet başkanını ve İslâmî hükümlerin uygulanmasında yürütmenin başını ifade için “imam” ve “halife” terimlerini kullanmaktadır. Öte yandan Matürîdî, İslâm siyaset teorisinin en önemli problemi olarak çağlar boyu Müslüman ilim adamlarının gündemini işgal etmiş olan hilafetin Kureyşliliği meselesine yeni bir bakış açısı getirmiş, bu meselenin genellikle Sünnî çevrelerce savunulduğu gibi salt bir dinî hüküm değil, zaman ve zemine göre değişebilecek siyasî bir mesele olduğunu izaha çalışmıştır. Böylece Abbasî hilafetinin merkezî gücünün zayıfladığı bir dönemde, Arap olmayan milletlerin hilafet iddialarının meşruiyetine dinî ve hukukî bir zemin hazırlamıştır. Ne var ki, bu düşüncesinin ilgili literatürde çok yaygın olarak yankı bulduğunu söylemek oldukça güçtür. Fakat buna rağmen belki dolaylı tesirinden söz etmek mümkündür.”²⁷

Sonuç

Necmeddin et-Tarsûsî (ö. 758/1357), Ramazanoğulları Beyliği'nin kuruluş yıllarında yaşamış, ortalama bir insan ömrüne göre oldukça kısa sayılabilecek bir hayat sürmüş ve 37 yıllık kısa ömrüne pek çok eser sığdırmıştır. Bu eserler arasında yer alan ve bizim ele aldığımız *Tuhfetü't-Türk* (Türkün Armağanı/Türk'e Armağan) adlı kitabında özellikle Türklerin saltanatı ve bunun meşruiyetine dair görüşlerini ilim

[26] Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, s. 117; a.mlf. “İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, s. 207.

[27] Özen, “Matürîdî ve Siyaset: Hilafetin Kureyşliliği Meselesi”, s. 548.

dünyasıyla paylaşan Tarsûsî, Şâfi'î/Eş'arî mezhebi çizgisinde devam eden gelen âlimlerin "İmamlar Kureys'tendir" hadisini delil getirerek Türklerin saltanatını gayr-i meşru gösterme çabalarına şiddetle karşı çıkar.

Tarsûsî söz konusu hadis yerine, nesebi ve ırkı değil ehliyeti ve liyakati esas alan, "Başınıza bir köle bile geçse kulak verip itaat etmenizi öneririm." rivayetini ön plana çıkarır. Ayrıca Türklerin yönetiminin meşru olmadığını savunan insanları da, onların verdikleri birtakım yöneticilik görevlerini kabul ettikleri için dolaylı olarak ikiyüzlülükle suçlar ve bu tür insanların tutarlı olmak adına o görevlerden uzak durmaları gerektiğini vurgular, ayrıca sultana da böyle düşünen insanlara görev vermemesi gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunur.

Tarsûsî'nin *Tuhfetü't-Türk* adlı eserinin her yönüyle oldukça dikkat çekici ve savunduğu fikirleri açıklıkla ortaya koyan önemli ve başarılı bir telif olduğunu düşünüyoruz. Yine onun da savunduğu gibi yönetimde neseb/soy-soptan ziyade liyakat ve ehliyete dikkat edilmesi gerektiği; Hz. Peygamber'in "İmamlar Kureys'tendir" rivayetinin de o dönemin şartlarına ve sosyolojik gerçeklerine göre söylenmiş siyâsî bir tespit olduğu, bunun ilâhî ve nebevî bir talimat gibi algılanıp Kureyşlilerden/ Araplardan başkasının yönetiminin gayr-i meşru sayılacağı anlamına asla gelmediği kanaatindeyiz. Çünkü Hz. Peygamber yöneticilerin öncelikle adaletli olması gerektiğini, âdil yöneticinin kıyamet günü Arş'ın altında gölgelenecek yedi sınıftan biri olduğunu söylemiştir. Ayrıca peygamberler insanları yüksek bir ahlâka ulaştırmak için uğraşan insanlardır; onların yönetimle ilgili tavsiyeleri de genel mahiyetlidir. Belli bir sınıf veya zümrenin egemenliğini savunan tavsiyelerini de adalet prensibi çerçevesinde anlamak gerekir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.) ilgili sözünü onun lider kişiliği ve devlet başkanı kimliğinin bir yansıması olarak görüyor, sosyolojik/siyasî bir tespit olduğunu düşünüyoruz. Yani bize göre bu söz onun risalet yönünden kaynaklanan ve asla aksi düşünülemez olan ilâhî/nebevî bir talimat değildir. Bu yüzden her dönemde yönetime çeşitli ırk ve neseplerden insanlar gelebilir; adalet üzere olduktan sonra bunları gayr-i meşru saymak ve bunu nebevî talimatlara aykırı görmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Ahmed, Ebû Abdillah İbn Hanbel **eş-Şeybânî (ö. 241/855)**, *Müsned*, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır ts.

Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920), *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannafin*, I-II, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî Beyrut

(İstanbul 1951'den ofset).

Bakkal, Ali, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine", **İstem: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi**, 2005, cilt: III, sayı: 6, ss. 87-104.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fadl (ö. 255/869), *Müsned (Sünen)*, I-IV, thk. Huseyn Selim Esed, Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad, 1420/2000.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen*, I-VII, thk. Şu'ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, Beyrut 1430/2009.

Gazzî, Takiyyüddin b. Abdilkâdir et-Temîmî (ö. 1010/1601), *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, I-IV, thk. Abdüfettah Muhammed el-Hulv, el-Meclisü'l-A'la li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1390/1970.

Hatiboğlu, Mehmed Said, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXIII, ss. 121-213, Ankara 1978.

-----, *Hilafetin Kureyşliliği- İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2005.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir b. Abdillâh b. Muhammed el-Kûfî (ö. 235/849), *Kitâbu'l-musannef fil-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1448), *Lezzetü'l-ayş fi turuki hadîsi el-eimme mine'l-Kureyş*, thk. Muhammed b. Nâsir el-Acemî, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 1433/2012.

-----, *ed-Düreru'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine*, I-IV, yer yok, ts.

İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî (ö. 874/1470), *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*, I-XIII, thk. Muhammed Muhammed Emin, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1985.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh el-Hanefî (ö. 1067/1657), *Keşfu'z-zunûn*, I-II, Beyrut 1413/1992.

Kehhâle, Ömer Rıza (ö. 1407/1987), *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimu musannif'l-kütübi'l-arabiyye*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut ts.

Kılıç, Muharrem, "Tarsûsî, Necmeddin", *DîA*, XL, ss. 114-115, İstanbul 2011.

Ma'mer, İbn Râşid el-Ezdî (ö. 152/769), *el-Câmî'*, I-II, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983 (Abdurrezzak'ın *el-Musannef* inin sonunda).

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (ö. 303/915), *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1991.

Özen, Şükrü, "Matüridi ve Siyaset: Hilafetin Kureyşliliği Meselesi", Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı-, 22-24 Mayıs 2009 - İstanbul, 2012, ss. 524-548.

- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddin Halil b. İzziddin Aybeg (ö. 764/1363), *A'yânu'l-asr ve a'vânu'n-nasr*, I-VI, thk. Ali Ebû Zeyd vdğ., Dâru'l-fikr, Dimeşk 1418/1998.
- Tarsûsî, Necmeddin İbrahim b. Ali (ö. 758/1357), *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk*, thk. Rıdvan es-Seyyid, Dâru't-talî'a li't-tibâ'a ve'n-neşr, Beyrut 1413/1992.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd (ö. 204/819), *Müsned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892), *el-Câmi'ü's-sahîh (Sünen)*, I-V, thk. İbrahim 'Atve İvaz, neşr. Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire 1975/1395.
- Turhan, Halil İbrahim, **İbn Hacer ve "Lezzetü'l-Ayş bi Cem'i Turuki "el-E'immetü min Kureyş" Adlı Eseri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, İstanbul 2006.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd (ö. 1395/1976), *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-Arabî'l-mübta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.